

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 1, p. 249-257, February 2012

ERTE SÖZCÜĞÜNÜN ALTUN YARUK'TA KULLANILIŞI
USAGE OF THE WORD ERTE IN ALTUN YARUK

Yrd. Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Abstract

This article focuses on the word *erte* taking place eleven times in *Altun Yaruk*. *Altun Yaruk* is one of important works belonging to Uighur Turks. It is among basic books clarifying the social and cultural life of term. In addition to it is a rich source points of historical progress and vocabulary of Turkish language. So every word taking place in the text, is a study matter in itself. When the examples are analysed carefully it is clear that there are two forms of *erte* in the book in point of structure. The first is formed by adding *+te* locative suffix to the *ër* (=erken) nominal root. The second is gained by adding *-e* gerund suffix to the *ërt-* (=geçmek, işlemek, devam ettirmek) verbal root. As a result of the review it is understood that the word *erte* has different meanings and functions and it is illustrated that *erte* is used as a preposition in Old Uighur Turkish. According to this, the word *erte* (<*ërt-e*) is used as a preposition (postposition and conjunction) six times. These are gained by setting phrase of *-e* gerund suffix. The *erte* (<*ërt-e*), in the text, is used as an adverb of manner two times. These forms are examples showing single usage of *-e* gerund suffix. The five examples in the text are in the form *er+te*. In one of them, the word *erte* means “before, at first” and contributed to syntax as an ordinal adverb. Unsuspecting both the preposition *erte* and the reduplication *tangda erte* (<*tang+da ër+te*) which means “early” are an important contribution for vocabulary of term and book.

Key Words: *Altun Yaruk*, Erte, Structure, Meaning, Function.

Özet

Bu yazı, *Altun Yaruk*'ta on bir kez geçen *erte* sözcüğü üzerinde durmaktadır. Bilindiği üzere *Altun Yaruk* Uygur Türklerine ait önemli eserlerden biridir. Dönemin sosyal ve kültürel hayatına ışık tutan tutan temel yapıtlar arasındadır. Türk dilinin tarihsel gelişimi ve söz varlığı açısından da zengin bir kaynak durumundadır. Dolayısıyla metinde yer alan her sözcük başlı başına bir inceleme konusudur. Karşılaşılan örnekler dikkatle incelendiği zaman eserde yapı bakımından iki ayrı *ertenin* bulunduğu açıktır. Birincisi *ër* (=erken) isim köküne *+te* bulunma durumu eki getirilerek elde edilen *erte*, ikincisi ise *ért-* (=geçmek, işlemek, devam ettirmek) fiiline *-e* zarf-fiil eki eklenerek oluşturulan *erte*'dir. İnceleme sonucunda bu sözcüklerin metinde farklı anlam ve işlevlere sahip olduğu görülmüş, Eski Uygur Türkçesinde edat olarak kullanılışı tanıklanmıştır. Buna göre *erte* (<*ért-e*) sözcüğü *Altun Yaruk*'ta altı kez edat (son çekim edatı ve cümle başı edatı) olarak kullanılmıştır. Bunlar, *-e* zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla elde edilmiştir. *Erte* (<*ért-e*), iki yerde durum zarfı olarak işletilmiştir. Bu şekiller, *-e* zarf-fiil ekinin tekli kullanımına işaret eden örneklerdir. Metinde bulunan şekillerden beşi ise *ër+te* yapısındadır. *Erte*, bu cümlelerden birinde “önce, ilk olarak” anlamındadır ve sıralama zarfı göreviyle söz dizimine katkı sağlamıştır. Kuşkusuz *erte* (=sonra) edatıyla birlikte “erkenden” anlamına gelen *tangda erte* (<*tang+da ër+te*) ikilemesi, eser ve dönemin söz varlığı için önemli bir katkıdır.

Anahtar Sözcükler: *Altun Yaruk*, Erte, Yapı, Anlam, İşlev.

Sorun:

“Altın ışık” anlamına gelen *Altun Yaruk*, Eski Uygur Türkçesine ait önemli ürünlerden biridir. Budizm'in öğretileri ve Buda'nın menkıbeleri üzerine kurulu bu eser ilkin Sanskritçe olarak yazılmış, ardından VIII. yüzyılda Çinceye, X. yüzyılda da Şingko Şeli Tutung tarafından Uygur Türkçesine aktarılmıştır (Kaya 1994: 9). Uygur Türkçesine çevrilen en hacimli dinî metin olarak kabul edilen bu eser; Türkçe unsurların oldukça yoğun olduğu, Türkçe terim ve deyişlerin öne çıktığı, halk dilindeki sözcüklerin yeni anlamlar edindiği, çevirmenin birtakım eklemelerle müstakil bir uyarılama niteliği kazandırdığı bir metindir (Ercilasun 2009: 243).

Zengin söz varlığıyla da dikkatleri üzerinde toplayan *Altun Yaruk*'ta yapı, anlam ve işlev yönleriyle ele alınması gereken sözcüklerden biri de *erte*'dir. Eser üzerine yapılan incelemede (Kaya 1994) sözcüğün yapı, anlam ve işlevine yönelik bir açıklamaya yer verilmemiş, yalnızca geçiş yerleri ve sıklığı gösterilmiştir. Kuşkusuz bir bütünü oluşturan parçaların her biri önemlidir. Bu noktadan hareketle gerek metni daha iyi anlayabilmek, gerekse dönemin dil özelliklerini ve söz varlığını belirleyebilmek için eserdeki her şeklin etraflıca incelenmesi gerektiği kanısındayız. Art zamanlı incelemeyi esas alan bu yaklaşımla hâlen yapısı hakkında birtakım tartışmaların yaşandığı şekillerden biri olan *erte* ile ilgili görüşlerin de sağlam ve tutarlı bir zemine oturacağı düşüncesini taşımaktayız.

İnceleme:

Eserde on bir yerde karşılaşılan bu sözcük dönemin dili üzerine yapılan çalışmalarda “erken” (Gabain 1995: 275), “erte, yarın, sabah erken” (Caferoğlu 1968: 97), “sabah erken, yarın” (Clouston 1972: 202), “yarın, sabah” (Tekin 1976: 397) şeklinde karşılık bulmuştur. *Divanü Lügat'it-Türk*'teki *ertelemek* (=erken başlamak) (Atalay 2006: 192) eşleştirmesiyle *Kutadgu Bilig* (Arat 1991: 589) ve *Atabetü'l Hakayık* (Arat 2006: 55)'ta yapılan açıklamalar da aynı doğrultudadır. *Tarama Sözlüğü* (2009: 1512) ise *erte* için “ertesini, gelecek, sabah, şafak sökme zamanı, yarın” karşılıkları üzerinde durmuştur. Açıklamalara bakıldığı zaman sözcüğün

anlamı olarak yazılı Türkçenin ilk metinlerinde “erken, sabah, yarın” karşılıklarının kabul gördüğü anlaşılmaktadır¹.

Araştırmacılar sözcüğün anlamı konusunda ortak bir tavır sergilerken yapısı hakkında bir fikir birliğine varamamışlardır. Tartışmalar iki düşünce üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilkinde göre anılan sözcük, *er* (=erken) isim kökü üzerine *+te* bulunma durum ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bang (Akt. Korkmaz 2000: 13), Tekin (2003: 321) ve Gülensoy (2007: 340) bu görüşün arkasındaki isimlerdir. Gülensoy açıklamasının devamında sözcüğün *ert-e* ile karşılaştırılmasını da önermiştir. “Erken” anlamına gelen bu kök, Ana Türkçede kök hecesi kapalı uzun *e* (=ê:) ile oluşturulmuş bir sözcüktür (Yılmaz 2007: 535). Bu uzunluğun günümüz Türkmen Türkçesinde korunduğu bilinmektedir (Bk. Kara 2001: 189). Diğer görüş bu yapıyı “(zaman) geçmek, işlemek, devam ettirmek” anlamlarına gelen *ért-fiili*yle ilişkilendirmiştir. Korkmaz (2000: 58), Tietze (2002: 736), Nişanyan (2009: 169) bu tezi savunan bilginlerdir. Korkmaz bu oluşumda *-e* zarf-fiil ekinin kalıplaştığını da söyler. Tarihî metinler, *ért-* (<*ér-t-*) fiilinin kök hecesi kapalı *e* (=ê) ile kurulmuş bir sözcük olduğunu göstermektedir.

Biz eserde on bir yerde geçen *erte* sözcüğünün yapı, anlam ve işlev yönüyle birbirinden ayrıldığı kanısındayız. Var olduğunu düşündüğümüz bu ayrımın anlaşılabilmesi için dil biliminin sözcüğü bağlamıyla birlikte ele alan yaklaşımından yararlanmak gerektiğini vurgulamak istiyoruz. Ayrıca birbirine benzeyen ve eserlerde oldukça sık karşılaşılan bu sözcüklerin farklı köklerden türetilmiş olabileceği hususunu da göz ardı etmemek gerekir.

Şimdi *Altun Yaruk*'ta *erte* sözcüğünün kullanıldığı yerleri, sözcüğün bağlamsal özelliklerini de dikkate alarak ayrı ayrı incelemek ve bu konudaki görüşlerimizi paylaşmak istiyoruz:

1) *çang baglıg kuotau atlıg bir beg balık begi erti. ol beg balık begi bolup erte ked ölüççi boltı.* (Kaya 1994: 61)

“Çan ailesine mensup (Çin’e bağlı) Kuotau adlı bir bey, şehrin beyi (valisi) oldu. O bey şehrin beyi olup erkenden çok öldürücü (katil) oldu².”

Örnekteki *erte* sözcüğüne “erken” anlamı verildiği zaman cümlenin anlamı yukarıdaki gibi olmaktadır. Ancak biz bu ifadenin günümüz Türkçesine şöyle aktarılabilceğini de belirtmek istiyoruz: “Çin’e bağlı Kuotau adlı bir bey, şehrin beyi oldu. O bey, şehrin beyi

¹ Günümüz sözlükleri de *erte* hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlardan biri olan *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* sözcüğü *ert-* (*irt-*) fiiline bağlar ve “bir günün veya belli bir zamanın hemen arkasından gelen gün veya zaman; bir sonraki günün sabahı, yarın; sabah vaktinde, sabah.” (Ayverdi 2008: 884) şeklinde anlamlandırır. *Ötüken Türkçe Sözlük* (Çağbayır 2007: 1475)’te iki ayrı *erte* maddesi vardır. İlki *er+te* yapısında olup “erken, sabah, erken vakit, şafak sökme zamanı” anlamlarındadır. Diğeri *ert-e* (<*er-t-e*) yapısındadır, “bilinen ve belirli bir zamanın, olayın arkasından gelen zaman, sonra, ertesi gün, yarın” anlamlarına gelmektedir. *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*’te *erte* için şu açıklamalar vardır: “Hemen sonra gelen zaman (gün, hafta, ay, sene); bir sonraki gün, yarın, ferda; sabah.” (Doğan 2011: 483) Tietze (2002: 736-737) de sözlüğünde iki ayrı *erteden* bahseder. İlki “sabah, şafak sökme zamanı”, diğeri “ertesi gün, yarın” demektir. TDK’nin yayımladığı *Türkçe Sözlük* (2011)’te ise bu sözcüğe dair bir kayda rastlamadık.

² Çağatay (1945: 29) bu cümleyi günümüz Türkçesine şu şekilde aktarmıştır: “Çan ailesine mensup (Çanlı) Küü Tav adlı bir bey şehrin beyi (valisi) idi. O bey şehrin beyi olup çok erkenden öldürücü (katil) oldu.” Çağatay dipnotta *erte* için “erken” karşılığını vermiştir.

olduktan sonra çok öldürücü (katil) oldu.” Dikkat edilirse adı Kuotau olan bey için söylenen öldürücü olma vasfı, anılan kişi bey olduktan sonra ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla cümlede geçen *bolup erte* yapısını, “olduktan sonra” şeklinde aktarmak ve *erte*'yi “sonra” anlamına gelen bir çekim edatı olarak değerlendirmek mümkündür. Edat olduğunu düşündüğümüz bu sözcük, “geçmek, devam ettirmek, işlemek” anlamlarına gelen *ért-* fiiline *-e* zarf-fiil ekinin getirilmesi ve bu ekin kalıplaşmasıyla elde edilmiştir. Nitekim o dönem yazı dilinde edatların bir zarf-fiil ekinden sonra getirildiği kullanımlar vardır. Aşağıdaki örnekler aynı eserden alınmıştır:

bu ötüg bitigig okuyu tüketip ötrü erklig kan ertingü ögrünçlüg sevinçlig bolup manga inçe tip yarlıkadı. (Kaya 1994: 66)

“Bu dua kitabını okuyup bitirdikten sonra güçlü han fevkalade sevinçli olup (sevinip) bana şöyle (söyleyip) buyurdu.”

bu ötügüg eşidü yarlıkap ötrü tükel bilge tengri tengrisi burkan ol alokaçıntamanı atlıg tengri kızına inçe tip yarlıkadı. (Kaya 1994: 220)

“Bu duayı işitip lütufta bulduktan sonra mükemmel tanrılar tanrısı Buda, o Alokaçıntamanı adlı tanrı kızına şöyle deyip buyurdu.”

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi *ötrü* edatının, “...okuyu tüketip ötrü” ve “...eşidü yarlıkap ötrü” sözcük öbeklerindeki kullanımıyla *erte* için verdiğimiz ilk örnekte *erte*'nin “...bolup erte” şeklindeki kullanımı benzerlik göstermektedir.

2) *üç kün ertip bartı. törtünç kün tangda erte ört...* (Kaya 1994: 62)³

“Üç gün geçip gitti. Dördüncü gün sabah erkenden ışık...”

Aslında burada iki türlü açıklamanın mümkün olduğunu söylemek istiyoruz. Bunlardan ilki, *tangda erte* kuruluşunun bir ikileme olup cümlede zaman zarfı olarak kullanıldığı yönündedir. Bilindiği gibi *tan* (<*tang*) “şafak, sabah” anlamlarına gelen bir sözcüktür. *Ér* (<*é:r*) ise “erken” anlamındadır. Tekrarlı yapıyı oluşturan her iki unsur, kendisine zaman anlamı katan bulunma durumu eki (<*tang+da é:r+te*) almış, cümlede zarf göreviyle kendisine yer bulmuştur⁴. Diğer açıklamaya göre *erte*, oluşumu yukarıda birinci örnekte izah edildiği üzere *ért-e* yapısında bir çekim edatıdır ve *+da* bulunma durumu ekiyle *tang* ismine bağlanmıştır. Buna göre örnek cümlenin günümüz Türkçesine aktarımı şöyle olur:

a) (<*é:r+te*) “Üç gün geçip gitti. Dördüncü gün sabah erkenden ışık...”

b) (<*ért-e*) “Üç gün geçip gitti. Dördüncü gün şafaktan sonra ışık...”

3) *kaçan öz ergüsinge tegdükde ötrü ol tünle ök tülinte bir erte bedük altun küvrüg körür tüşedi.* (Kaya 1994: 103)

“Kendi evine ulaştıktan sonra o gece rüyasında, bir sabah (erken vakitte) büyük altın davulu gördü.”

³ Bu sözler Çağatay (1945: 31) tarafından şöyle aktarılmıştır: “Üç gün geçip gitti. Dördüncü gün şafaktan önce (erken) ışık...”

⁴ Türkçede “r” sesinden sonra “t”nin gelip gelemeyeceği, tartışmalı bir konudur. Ancak Eski Türkçede “l, n, r” seslerinden biriyle biten bir sözcüğün bulunma durumu eki, görülen geçmiş zaman eki gibi “-t” ile başlayan bir ek alabileceğini biliyoruz (Bk. Ercilasun 2001: 191-194). Bu bakımdan *ér+te* yapısında olduğu gibi *kök+çekim eki* birleşmelerinde r’den sonra “t” sesinin bulunmasını o dönem Türkçesinin bir özelliği olarak görmek gerek.

Bu cümledeki *erte* şeklinin *ér* isim köküyle ilişkili olduğunu düşünüyor, sözcüğün anlam yönüyle ikinci örneğin “a” maddesinde verilen açıklamaya uygun olduğunu belirtmek istiyoruz.

4) *tengri ajunınta togdukda erte sımtag kogşak köngüllüg bolmuşların...* (Kaya 1994: 187)

“Tanrı âleminde doğduktan sonra gevşek gönüllü olduklarını...”

Bu örnekte yer alan *erte*, *ért-* fiilinden *-e* zarf-fiil ekiyle elde edilmiş bir çekim edati konumundadır. Türkiye Türkçesine “Tanrı âleminde doğduktan sonra gevşek gönüllü olduklarını...” şeklinde aktarılan bu cümlede ortaya çıkan *-dukta erte* yapısının benzerini, devrin diğer metinlerinde *kisre*, *ötrü* edatlarıyla görmek mümkündür. Aşağıdaki cümleler bu işleyişi hatırlatan örneklerdir:

tükel bilge tengri tengrisi burkan monçulayu yarlıkadukda ötrü... (Kaya 1994: 62)

“Mükemmel tanrılar tanrısı Buda böylece buyurduktan sonra...”

...aydukta ötrü... “...söyledikten sonra...” (Gabain 1995: 94)

yaguru kondukda kisre anyig bilig anda öyür ermiş. (Ergin 2010: 4)

“Yaklaştırıp konduktan sonra kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.”

5) *L’R tözi üze erte yiti kögüllüg bolmak erür.* (Kaya 1994: 188)

“L’R esası üzere geçip/devam ettirip sert gönüllü olmaktır.”

Bu cümle, yazının konusunu oluşturan sözcüğün durum zarfı olarak kullanılmasını örneklendirmektedir. Buradaki *erte*, *ért-* fiiline *-e* zarf-fiil eki getirilerek elde edilmiş bir durum zarfıdır. Ayrıca bu şekil, *-e* zarf-fiil ekinin tekli kullanımı için de bir örnek teşkil etmektedir.

6) *adıra bilmek erser kaltı bo tınlıg erte yiti köngüllüg ol bo tınlıg ortun teng kögüllüg ol.* (Kaya 1994: 103)

“Eğer ayrıntılı tanımaksa bu insan önce (ilk olarak) sert gönüllüdür, bu insan ortanca (ikinci) olarak denk gönüllüdür.”

Bu cümlede insana özgü iki durumun sırasıyla dile getirildiği görülmektedir. Sıralama mantığı dikkate alındığı zaman *erte* sözcüğüne “önce, ilk olarak” anlamlarını vermek mümkündür. Dolayısıyla sıralama zarfı olarak işletildiğini düşündüğümüz bu sözcüğü *ér+te* şeklinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır⁵.

7) *tüp tüz yıldırğa erte yürüing yaltrınlıg.* (Kaya 1994: 209)

“Kök bitkisi/çiçeği (üzere) devam ettirip nur içinde yaşayın.”

⁵ Alkaya (2007: 331) Kırgız Türkçesinde “...den önce” anlamıyla kullanılan ve zaman bakımından öncelik belirten bir *erte* edatının bulunduğunu ifade eder. Örnekler karşılaştırıldığı zaman sözcüklerde yapı ve anlam yönüyle bir benzerliğin bulunduğunu, ancak bir işlev değişikliğinin yaşandığını söyleyebiliriz.

Günümüz Türkçesine yukarıdaki gibi aktarılan bu cümlede *erte*, *ért-* fiiline *-e* zarf-fiil eki getirilerek elde edilmiş bir durum zarfıdır. Karşılaşılan bu şekil, *-e* zarf-fiil ekinin tarihî metinlerdeki tekli kullanımı için bir başka tanık niteliğindedir.

8) *aşnuça yiti kün yiti tün sekiz tözün baçağ çahşapudın alıp arıg baçağ tangda erte tal çubıkın tañçulap tişin arıtıp ağızın yunsun.* (Kaya 1994: 284)

Buradaki *erte*, yukarıda ikinci maddede irdelediğimiz yapıyla örtüşmektedir. Bu durumda Buda inancına ait öğretilerin yer aldığı bu cümlenin Türkiye Türkçesine aktarımı şöyle olacaktır:

a) “İlk olarak (daha önce) yedi gün yedi gece sekiz parçalı (basamaklı) tanrı buyruklarını alıp temiz (ve) oruçlu vaziyette sabah erkenden çubukla parçalayarak dişini temizlesin, ağzını yıkasın.”

b) “İlk olarak (daha önce) yedi gün yedi gece sekiz parçalı (basamaklı) tanrı buyruklarını alıp kutsal oruç (buyruk) sabahından sonra çubukla parçalayarak dişini temizlesin, ağzını yıkasın.”

9) *emgenmekler içinte..erte yavlak ağırı yme artamaz takı ağıırarak.* (Kaya 1994: 303)

“Eziyetler içinde... Zaten (bir de, şurası da var ki) kötü değerliyi de bozamaz ve daha değerli...”

Bu örnekteki *erte*, *ert-e* kuruluşunda olup “zaten, bir de” karşılıklarıyla bir cümle başı edatı gibi işletilmiştir. Başkaca söylersek son çekim edatı olmanın yanında cümle başı edatı olarak da kullanılmıştır. Bu farklılık, söz konusu yapının işlevselliğine işaret etmektedir. Nitekim Türkçede işlev çeşitliliği sergileyen örneklerin olduğunu da biliyoruz.

10) *mahasatvı bodısatav ertimlig törüke singirtip erte kırılıu teğınmiş.* (Kaya 1994: 333)⁶

Bu cümlenin aktarımı konusundaki önerimiz şudur: “Mahasatvı Bodısatav fani töreyi sindirdikten sonra ölerek (yüce makama) erişmiş.”

Bu cümledeki *erte* sözcüğünün yazının başında ilk cümlede yaptığımız açıklamalara uygun bir örnek olduğu kanaatindeyiz.

11) *evirür biz bo buyanıg guhua vıharka erteki teg tükel bütüp çoğlug bolguka.* (Kaya 1994: 352)

“Bu sevabı Guhua Vıhar’a çeviririz. (Çünkü o) sabahki gibi bütünüyle ortaya çıkıp görkemli (ateşli) olmalıdır.”

Burkancı Uygurlarda görülen buyan evirme geleneğinin konu edildiği bu cümlede *erte*, “sabah” anlamında olup bulunma durumu ekinden sonra aitlik eki de almıştır. Sözcüğün *ér* isim köküyle ilişkili olduğunu düşünüyoruz.

Sonuç:

Örnekler dikkatle incelendiği zaman *Altun Yaruk*'ta yapı bakımından iki ayrı *ertenin* bulunduğu açıktır. Birincisi *ér* (=erken) isim köküne *+te* bulunma durumu eki getirilerek elde edilen *erte*, ikincisi ise *ért-* (=geçmek, işlemek, devam ettirmek) fiiline *-e* zarf-fiil eki eklenerek oluşturulan *erte*'dir. Dolayısıyla eldeki metni günümüz Türkçesine aktarırken sözcüğün taşıdığı anlam ve işlev farklılıklarını dikkate almak gerekecektir.

⁶ Çağatay (1945: 129) bu cümleyi günümüz Türkçesine şöyle aktarmıştır: “Mahasatvı Bodısatav erken kırılma (ölme) lütfunda bulunmuş.”

İlk şekil (*ër+te*), eserde “sabah” anlamıyla bir kez isim, “sabah, erkenden” anlamlarıyla üç kez zaman zarfı, “önce, ilk olarak” karşılıklarıyla da bir kez sıralama zarfı olarak işletilmiştir. Diğer şekil (*ért-e*) metinde “sonra” anlamıyla beş kez çekim edatı, “geçip, devam ettirip” karşılıklarıyla iki kez durum zarfı, “zaten, bir de” anlamlarıyla bir kez cümle başı edatı olarak yer almıştır. İkinci gruptaki yapıların bir kısmında ek kalıplaşması olayı yaşanırken durum zarfı şeklindeki örneklerde zarf-fiil ekinin tek başına kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu genel görünüm, Türkçede bir sözcüğün sahip olabileceği işlev zenginliğini anlatmak için güzel bir örnektir.

Yukarıda örneklerle izah etmeye çalıştığımız bu farklılıkları aşağıda tabloya dönüştürmek istiyoruz:

<i>Erte</i>	Kök	Yapı	Anlam	İşlev
1	ért- (<ër-t-)	ért-e	sonra	çekim edatı
2.a.	ër (<ë:r)	ër+te	erkenden	zaman zarfı
2.b.	ért- (<ër-t-)	ért-e	sonra	çekim edatı
3	ër (<ë:r)	ër+te	sabah	zaman zarfı
4	ért- (<ër-t-)	ért-e	sonra	çekim edatı
5	ért- (<ër-t-)	ért-e	geçip, devam ettirip	durum zarfı
6	ër (<ë:r)	ër+te	önce, ilk olarak	sıralama zarfı
7	ért- (<ër-t-)	ért-e	geçip, devam ettirip	durum zarfı
8.a.	ër (<ë:r)	ër+te	erkenden	zaman zarfı
8.b.	ért- (<ër-t-)	ért-e	sonra	çekim edatı
9	ért- (<ër-t-)	ért-e	zaten, bir de	cümle başı edatı
10	ért- (<ër-t-)	ért-e	sonra	çekim edatı
11	ër (<ë:r)	ër+te +(ki)	sabah(ki)	isim

Tablonun ortaya koyduğu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere Türkçenin tarihsel söz varlığını konu edinen çalışmalarda *ër* isim kökünden elde edilen yapılarla *ért-* fiilinden türetilenlerin aynı grupta değerlendirildiği, hatta karıştırıldığı açıktır. Örnekler bağlamıyla

birlikte dikkatle incelendiği zaman benzer görünümlü bu sözcükler arasındaki anlam ve işlev farklılıkları belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna göre;

1. *Erte* (<ért-e), *Altun Yaruk*'ta beş kez çekim edatı, bir kez de cümle başı edatı olarak kullanılmıştır. Bu şekil, -e zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur ve dönemin söz varlığı açısından dikkat çekicidir.
2. *Erte* (<ért-e), eserde iki örnekte durum zarfı olarak işletilmiştir. Bunlar, -e zarf-fiil ekinin tekli kullanımı için birer örnektir.
3. Metinde geçen *erte* sözcüklerinden beşi *ér+te* yapısındadır. *Erte*, bunlardan birinde “önce, ilk olarak” anlamlarıyla sıralama zarfı göreviyle söz dizimine katkı sağlamıştır.
4. Edat olarak işletilen *erte* (<ért-e) sözcüğü, isim olarak “arkadan gelen bölüm veya zaman” anlamına gelmektedir. Sözcük bu işlev ve karşılığıyla Türkiye Türkçesi yazı dilinde *cumartesi*, *pazartesi* gibi birleşiklerle *gelin ertesi*, *bayram ertesi* gibi tamlamalarda kendisine yer bulmuştur. Zikredilen örnekler, arkaik *erte* şekli için bir yaşam alanı olmuştur. Bugün Türkiye Türkçesinin söz varlığı için hazırlanan kimi sözlüklerde (Çağbayır 227: 1475, Ayverdi 2008: 884) yer alan bu sözcüğün dokuzuncu (1998, 724) baskıda olup da on (2005) ve on birinci (2011) baskılarda bulunmayan *Türkçe Sözlük* (TDK 2011)'e de alınması, eser için önemli bir katkı olacaktır.
5. Kesin olmamakla birlikte Eski Uygur Türkçesinde “sabah erkenden” anlamına gelen *tangda erte* (<*tang+da ér+te*) ikilemesinin olabileceği görülmektedir⁷.

KAYNAKÇA

- ALKAYA Ercan (2007). **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar**, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- ARAT Reşit Rahmeti (1991). **Kutadgu Bilig**, Ankara: TDK Yay.
- ARAT Reşit Rahmeti (2006). **Atabetü'l-Hakayık**, Ankara: TDK Yay.
- ATALAY Besim (2006). **Divanü Lügati't-Türk Dizini - IV**, Ankara: TDK Yay.
- AYVERDİ İlhan (2008). **Misalli Büyük Türkçe Sözlük 1 (A-G)**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- CAFEROĞLU Ahmet (1968). **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: TDK Yay.
- CAN Meltem (2010). **Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CLAUSON Gerard (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, London: Oxford Press.
- ÇAĞATAY Saadet (1945). **Altun Yaruk'tan İki Parça**, Ankara: AÜDTCF Yay.
- ÇAĞBAYIR Yaşar (2007). **Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DOĞAN D. Mehmet (2011). **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara: Yazar Yay.
- ERCİLASUN Ahmet B. (2001). “L, N, R'den Sonra Niçin T”, **TDAY Belleten 2000**, s. 191-194.

⁷ İkileme şeklindeki bu söz öbeği için konuya ilişkin çalışmalarda (Can 2010, Şen 2002) herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

- ERCİLASUN Ahmet B. (2009). **Türk Dili Tarihi**, Ankara: Akçağ Yay.
- ERGİN Muharrem (2010). **Orhun Abideleri**, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- GABAIN A. Von (1995). **Eski Türkçenin Grameri**, Çev.: Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yay.
- GÜLENSOY Tuncer (2007). **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, Ankara: TDK Yay.
- KARA Mehmet (2001). **Türkmence**, Ankara: Akçağ Yay.
- KAYA Ceval (1994). **Uygurca Altun Yaruk**, Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ Zeynep (2000). **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları**, Ankara: TDK Yay.
- NİŞANYAN Sevan (2009). **Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, İstanbul: Everest Yay.
- ŞEN Serkan (2002). **Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TEKİN Şinasi (1976). **Uygurca Metinler II, Maytrısimit**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- TEKİN Talat (2003). **Makaleler 1: Altayistik**, Haz.: Emine Yılmaz-Nurettin Demir, Ankara: Grafiker Yay.
- TIETZE Andreas (2002). **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati, Cilt 1 (A-E)**, İstanbul: Simurg Yay.
- TÜRK DİL KURUMU (1998). **Türkçe Sözlük**, Ankara: TDK Yay.
- TÜRK DİL KURUMU (2009). **Tarama Sözlüğü III**, Ankara: TDK Yay.
- TÜRK DİL KURUMU (2011). **Türkçe Sözlük**, Ankara: TDK Yay.
- YILMAZ Emine (2007). "Ana Türkçede kapalı e ünlüsü", **Turcology In Turkey**, s. 521-539.